

Tadeusz Banaszek

Historia garnizonu Sandomierz

w latach 1918-1939

Armoryka

Tadeusz Banaszek

**Historia
garnizonu Sandomierz
w latach 1918-1939**

Tadeusz Banaszek

**Historia
garnizonu Sandomierz**

w latach 1918-1939

**Armoryka
Sandomierz 2012**

Seria: *BIBLIOTEKA TRADYCJI SANDOMIERSKIEJ NR 14*

**Seria objęta patronatem przez Fundację Kultury i Tradycji Europejskiej „Paradosi”
w Sandomierzu.**

Redaktor tomu: dr Dorota Karkut

Projekt okładki: Juliusz Susak

Recenzent: prof. dr hab. Konrad Zieliński

Na okładce: Powrót z manewrów żołnierzy 2 ppLeg. Fot. ze zbiorów Andrzeja Sarwy

Copyright © 2012 by Tadeusz Banaszek

Wydawnictwo ARMORYKA
ul. Krucza 16
27-600 Sandomierz
tel +48 15 833 21 41
e-mail: wydawnictwo.armoryka@interia.pl
<http://www.armoryka.pl/>

ISBN 978-83-7950-093-2

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I. Utworzenie garnizonu Wojska Polskiego i jego funkcjonowanie w latach 1918-1921	11
Rozdział II. Charakterystyka jednostek i instytucji wojskowych w latach 1922-1939	21
Rozdział III. Działalność szkoleniowo-wychowawcza w jednostkach garnizonu	63
Rozdział IV. Rola wojska w życiu społeczeństwa miasta i regionu	77
Zakończenie	100
Aneksy	103
Schematy	121
Bibliografia	123

Pomnik żołnierzy garnizonu sandomierskiego na cmentarzu wojskowym w Sandomierzu przy ul. Mickiewicza – fot. T. Banaszek

Wstęp

Sandomierz w okresie międzywojennym był miastem wchodzącym w skład województwa kieleckiego, ważnym ośrodkiem administracyjnym, gospodarczym i handlowym. Miasto w tym okresie było także znaczącym garnizonem Wojska Polskiego. Wyjaśnienia wymaga pojęcie „garnizon”. Określenie to pochodzenia francuskiego oznacza: „załogę”, bądź „część wojska przebywającą stale w mieście”,¹ „terytorium, na którym stale lub czasowo przebywają oddziały lub znajdują się instytucje i zakłady wojskowe”², „jedną lub kilka położonych obok siebie miejscowości, gdzie stale lub czasowo przebywają oddziały różnych rodzajów sił zbrojnych oraz mieszczą się instytucje lub zakłady wojskowe stanowiące jego załogę”³. Autor przyjął definicję garnizonu, opierając się na przepisach *Regulaminu służby wewnętrznej* z 1926 r., w którym określono garnizon jako: „miejscowość, w której stale przebywają formacje siły zbrojnej”⁴. Podobną definicję zawarto w *Encyklopedii Wojskowej* pod redakcją Ottona Laskowskiego⁵.

Sandomierz przed 1918 r. był garnizonem wojska koronnego, następnie wojsk austriackich, armii Księstwa Warszawskiego, a po upadku powstania listopadowego - wojsk rosyjskich⁶.

-
- 1 *Słownik wyrazów obcych*, red. J. Tokarski, Warszawa 1980, s. 244.
  - 2 *Mala encyklopedia PWN*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 1996, s. 268.
  - 3 *Leksykon Wiedzy Wojskowej*, Warszawa 1979, s. 123.
  - 4 *Regulamin służby wewnętrznej*, cz. VI; *Służba w garnizonie*, Warszawa 1926, s. 5.
  - 5 *Encyklopedia Wojskowa*, pod red. O. Laskowskiego, t. III, Warszawa 1933, s. 2.
  - 6 *Dzieje Sandomierza*, t. 3, 1795-1918, pod red. H. Samsonowicza, Warszawa 1993.

Celem publikacji jest przedstawienie działalności garnizonu Sandomierz w latach 1918-1939, w tym:

- funkcjonowania garnizonu jako elementu w strukturze Wojska Polskiego;

- roli wojska w rozwoju gospodarczym Sandomierza oraz upowszechnianiu kultury, oświaty i sportu.

Zawarte w pracy problemy przedstawiono w czterech rozdziałach. Rozdział I poświęcony jest utworzeniu garnizonu sandomierskiego po odzyskaniu niepodległości przez Polskę i jego funkcjonowaniu do końca 1921 r. Ukazano formowanie jednostek wojskowych oraz rolę garnizonu w okresie walk Polski o ustanowienie granic. W rozdziale II scharakteryzowano jednostki garnizonu Sandomierz w okresie pokojowym w latach 1922-1939. Przedstawiono wszystkie oddziały i instytucje wojskowe funkcjonujące w Sandomierzu, ze szczególną charakterystyką 4 pułku saperów i 2 pułku piechoty Legionów. Skoncentrowano się na takich problemach, jak m.in. organizacja jednostek, charakterystyka żołnierzy oraz warunki zakwaterowania.

Rozdział III przedstawia działalność szkoleniowo-wychowawczą w jednostkach bojowych garnizonu, w tym zaangażowanie 4 pułku saperów w prace na rzecz społeczeństwa.

W rozdziale IV pokazano wpływ stacjonowania garnizonu na rozwój gospodarczy miasta, na rozwój oświaty, kultury i sportu. Przedstawiono zaangażowanie wojska w realizację przysposobienia wojskowego wśród młodzieży i organizacji społecznych. Ukazano także relacje pomiędzy władzami miasta i mieszkańcami a wojskiem, a także zaangażowanie garnizonu w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa (pełnienie służby asystencyjnej).

Uzupełnieniem pracy są aneksy, w których znajdują się m.in. wykazy kadry oficerskiej i podoficerskiej jednostek wojskowych oraz biogramy dowódców garnizonu.

Podstawę rozważań niniejszej publikacji stanowi dokumentacja archiwalna oraz źródła drukowane. Złożoność problematyki, stan zachowania oraz rozproszenie materiału źródłowego powodowały

konieczność objęcia kwerendą wielu zespołów aktowych, przecho-
wywanych w archiwach państwowych. Stan zachowanych źródeł
archiwalnych dotyczących tematu jest dosyć zróżnicowany. Naj-
ważniejsze dla napisania pracy były zasoby Centralnego Archiwum
Wojskowego w Warszawie. Akta 2 Dywizji Piechoty Legionów
i jej pułków generalnie zachowały się, choć nie są kompletne. Ze-
społy 2 pułku piechoty Legionów i Komendy Garnizonu Sando-
mierz są dość skromne, gdyż zawierają jedynie 4 jednostki archi-
walne (w tym Komenda Garnizonu Sandomierz - 1 jednostka ar-
chiwalna). Ważnym źródłem były dla autora akta Dowództwa
Okręgu Generalnego Kielce (w tym rozkazy dzienne i tajne), Do-
wództwa Okręgu Korpusu Nr X Przemyśl, 4 batalionu saperów
oraz Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych i Ministerstwa Spraw
Wojskowych. Kwestie dotyczące relacji pomiędzy wojskiem a spo-
łeczeństwem Sandomierza możliwe były do przedstawienia
w oparciu o akta zespołu Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach
1918-1939 oraz zespołu Akt Miasta Sandomierza, które znajdują
się w zasobach Archiwum Państwowego w Kielcach i jego Oddzia-
łu w Sandomierzu.

Istotnym elementem podstawy źródłowej niniejszych rozważań
okazała się prasa, odgrywająca wówczas, gdy nie pozwalały na to
inne źródła, zasadniczą rolę przy analizie niektórych kwestii zawo-
dowych i społecznych, dotyczących garnizonu i jego roli w życiu
codziennym ludności miasta. Podstawowym czasopismem, które
wykorzystał autor był dwutygodnik „Ziemia Sandomierska”. Wy-
korzystane zostały również akta normatywne dotyczące ustawa-
dawstwa wojskowego, regulaminy, instrukcje, wytyczne, a także
wykazy oficerów. Wykorzystany w pracy materiał źródłowy, często
o charakterze fragmentarycznym, przedstawia więc różną wartość
dokumentacyjną. Przeprowadzona krytyka źródeł nie zawsze mo-
gła być całościowa z powodu braku materiału odmiennej prowe-
nencji.

Nie wszystkie przedstawione w niniejszej pracy zagadnienia
udało się omówić i wyjaśnić w sposób wyczerpujący. Wiele pod-

niesionych kwestii, w szczególności dotyczących roli garnizonu w życiu gospodarczym miasta czy też działalności poszczególnych oficerów na rzecz środowiska lokalnego wymaga dalszych badań. Mimo to autor ma nadzieję, że opracowane zagadnienia przynajmniej w pewnym stopniu wzbogacą dotychczasowy stan wiedzy o działalności garnizonu sandomierskiego w okresie międzywojennym.

Rozdział I. Utworzenie garnizonu Wojska Polskiego i jego funkcjonowanie w latach 1918-1921

Na początku listopada 1918 r. w Sandomierzu stacjonowały wojska austriackie w liczbie około 1000 żołnierzy: Komenda Powiatu, 11 zapasowy batalion pionierów, batalion etapowy nr 254 Landsturmu (Obrony Krajowej) w składzie 15 oficerów oraz 300 podoficerów i szeregowych, kompanie żywnościowe oraz tabor⁷. Komenda Obwodu nr 6 Sandomierz Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) 27 października 1918 r. zwołała zjazd członków POW, legionistów i byłych wojskowych z terenu powiatu sandomierskiego, podczas którego m.in. opracowano odezwę do mieszkańców mówiącą o konieczności odzyskania niepodległości oraz wezwano do wstępowania pod rozkazy Józefa Piłsudskiego w szeregi przyszłej armii polskiej.

W nocy z 2 na 3 listopada członkowie POW (ok. 150 osób) przystąpili do rozbrojenia żołnierzy i żandarmów austriackich. 3 listopada po spotkaniu przedstawicieli nowo powstającej polskiej administracji i wojskowych z austriackim komendantem powiatu płk Schallerem, nastąpiło złożenie broni przez Austriaków⁸. Następnego dnia, komendant miasta por. dr Jan Kański zawiadomił mieszkańców rozkazem dziennym nr 1 o ostatecznym przejściu

---

7 T. Kozłowski, *Zarys historii wojennej 4 pułku saperów*, Warszawa 1932, s. 3.

8 J. Woyno, *Z dziejów sandomierskiego Obwodu Polskiej Organizacji Wojskowej (1915-1918)*, „Zeszyty Sandomierskie”, 2000, nr 12, s. 36; W. Czajka, *Listopad 1918 - przejęcie władzy z rąk okupantów*, [w:] *Dzieje Sandomierza*, praca zbiorowa pod red. H. Samsonowicza, t. IV 1918-1939, red. W. Czajka, Warszawa 1994, s. 11.

władzy przez Polaków. Utworzone zostało Polskie Dowództwo Placu w Sandomierzu. Zastępcami por. Kańskiego zostali ppor. Orski i ppor. Ożarowski, szefem adiutantury ppor. F. Jabłoński, żandarmerii - kpt. F. Jabłoński, intendentury - kpt. Osmoła, zbrojowni - Wyrzykowski, prowiantury - por. Buras i por. Preziner, lekarzami - dr Stanisław Krawczyński i Czerny. Kasynem kierował por. Olaszewski. Dowódcą 1 kompanii został por. Barchanowski, 2 kompanii - por. Gołębiowski. W składzie tymczasowej komendy uzupełniającej i komisji poborowej znaleźli się: ppor. Czerny, kpt. Markowski, Derejski, dr Krawczyński i starszy komisarz Dunin-Brzeziński⁹.

Po ukształtowaniu się terytorialnych władz wojskowych w odrodzonej Polsce, Sandomierz znalazł się na terenie Okręgu Wojskowego IV Radom, który podlegał Dowódcy Okręgu Generalnego Nr III Kielce¹⁰.

Pierwszymi jednostkami tworzonego Wojska Polskiego w Sandomierzu były: Rejonowy Magazyn Broni, szwadron taborów, kompania pontonowa i tzw. kompania sandomierska. Rejonowy Magazyn Broni będący jednostką służby uzbrojenia podlegał Centralnemu Magazynowi Broni w Kielcach. W sierpniu 1919 r. został przeniesiony do Kielc i wcielony do Centralnego Magazynu Broni. Szwadron taborów do maja 1919 r. znajdował się wraz z ośmioma innymi szwadronami w składzie 3 dywizjonu taborów w Kielcach, a następnie został rozformowany¹¹.

W styczniu 1919 r. w Sandomierzu utworzono kompanię pontonową dowodzoną przez por. Stanisława Repe. Wkrótce na jej bazie

---

9 Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej: CAW), Komenda Garnizonu Sandomierz, sygn. I. 372.48.1; *Jednostki 4 Pułku Saperów*, Sandomierz 1925, s. 10.

10 Okręg Wojskowy Nr IV Radom obejmował obszar powiatów radomskiego, kozienickiego, opatowskiego, sandomierskiego i iłżeckiego. Okręgiem dowodzili: płk Leon Bilewicz, mjr Bolesław Popowicz, ppłk Gustaw Truskolaski. 7 lipca 1919 r. okręg został zlikwidowany.

11 W. Jarno, *Okręg Generalny Wojska Polskiego Nr III Kielce w latach 1918-1921*, Łódź 2003, s. 63-64, 71.

oraz licznie napływających ochotników, utworzono dwie kompanie mostowe. Pierwsza z nich, pod dowództwem ppor. Stanisława Rożeckiego wyruszyła w maju na front, natomiast druga, dowodzona przez por. Kozubskiego - w lipcu. Obie kompanie mostowe weszły w skład 3 batalionu saperów, utworzonego w Jędrzejowie. Z pozostałej w garnizonie sandomierskim kompanii rekruckiej utworzono dwie kolejne kompanie, z których 28 czerwca zorganizowano batalion mostowy saperów. Jego pierwszym dowódcą został ppłk Józef Zaniewski. Z dniem 1 sierpnia batalion mostowy przeszedł do garnizonu Modlin¹².

Z ochotników - członków POW zorganizowano w listopadzie i grudniu 1918 r. tzw. kompanię sandomierską pod dowództwem por. Tadeusza Kaliszczaka, która weszła w skład utworzonego w Radomiu 24 pułku piechoty¹³. Kompania ta w składzie tzw. Kombinowanego Batalionu Radomskiego 28 grudnia 1918 r. wyruszyła na front pod Lwów.

19 lutego 1919 r. rozpoczęto tworzenie na terenie Okręgu Generalnego Kielce 11 pułku ułanów. Początkowo na miejsce formowania tej jednostki wyznaczono Sandomierz. Jednak kilkanaście dni później zmieniono decyzję i rozpoczęto organizowanie pułku w Pińczowie. Natomiast w Sandomierzu na przełomie marca i kwietnia zorganizowano szwadron zapasowy 11 pułku ułanów, który stacjonował do końca maja. Zadaniem szwadronu było gromadzenie i przygotowywanie uzupełnień osobowych i materiałowych dla pułku, szkolenie rekrutów i ujeżdżanie koni. Szwadron zapasowy składał się z kadry szwadronu, oddziałów: rekrutów, karabinów maszynowych, technicznego, rekonwalescentów, ujeżdżania koni, magazynowego oraz ze szwadronu marszowego. Zgodnie z etatem w jego składzie służyło 11 oficerów, 126 szeregowych oraz znajdowało się 106 koni wierzchowych i 10 zaprzęgowych,

---

12 P. Zarzycki, *Batalion Mostowy*, Pruszków 1996, s. 3-4; T. Kozłowski, *Zarys historii...*, s. 7; Z. Cutter, *Saperzy II Rzeczypospolitej*, Kraków-Warszawa-Wrocław 2005, s. 27;

13 T. Kozłowski, *Zarys historii...*, s. 7; J. Pałac, *Zarys historii wojennej 24 Pułku Piechoty*, Warszawa 1930, s. 5;

a także 5 wozów. Szwadron zapasowy 11 pułku ułanów przeniesiono do Mińska Mazowieckiego¹⁴.

Od wiosny 1919 r. w Sandomierzu stacjonowała kompania zapasowa 3 batalionu saperów, której dowódcą był kpt. Emanuel Homolacs. Wcielono do niej pozostałych żołnierzy batalionu mostowego, którzy nie wyjechali do Modlina. Natomiast w lutym 1920 r. przybyła z Łodzi kompania zapasowa 4 batalionu saperów dowodzona przez por. Tadeusza Wasilewskiego. Oba pododdziały zostały połączone w kompanię zapasową saperów nr 4. Jej dowódcą został kpt. Tadeusz Wasilewski. Składała się z dowództwa, trzech plutonów po osiem sekcji każdy, oraz plutonu administracyjnego z sekcją telefoniczną, sanitarną i taborową (schemat 1). Stan etatowy kompanii zapasowej wynosił 243 żołnierzy, w tym 3 oficerów i 17 podoficerów. Kompania zapasowa saperów po wcieleniu poborowych i ich przeszkoleniu wysyłała na front uzupełnienia do 2, 4 i 10 batalionu saperów. Przykładowo 12 maja 1920 r. wysłano 2 podchorążych, 5 podoficerów i 213 saperów, dwa dni później - 4 podoficerów i 79 saperów, a 1 czerwca 2 oficerów i 288 saperów pod dowództwem ppor. Stefana Stępienia. W czerwcu i lipcu 1920 r. kompania uzupełniała kolumny saperskie nr 2 i 4¹⁵. Podczas ofensywy Armii Czerwonej latem 1920 r. do Sandomierza dyslokowano także kompanię zapasową saperów nr 2 z Dęblińska, która uzupełniała 3, 9 i 13 bataliony saperów. 23 grudnia 1920 r. kompania zapasowa saperów nr 4 została przekształcona w batalion zapasowy saperów nr 4, który składał się z dowództwa, trzech kompanii zapasowych i kompanii ozdrowieńców (schemat 2)¹⁶.

Powołano w Sandomierzu także Kierownictwo Nadzoru Koszarowego, podlegające Rejonowemu Zarządowi Budowlano-Kwaterunkowemu w Radomiu. Wymieniona instytucja prowadziła spra-

---

14 J. Sowiński, *Zarys historii wojennej 11 Pułku Ułanów Legionowych*, Warszawa 1928, s. 10; A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 do 25 IV 1920*, Toruń 2000, s. 102.

15 Z. Cutter, *Saperzy...*, s. 28; T. Kozłowski, *Zarys historii...*, s. 9.

16 T. Kozłowski, *Zarys historii...*, s. 10.

wy budowlane (w tym remontowe obiektów wojskowych) i kwaterek wojska w garnizonie¹⁷.

We wrześniu 1919 r. zorganizowano na obszarze OGen. Kielce tymczasową organizację służby duszpasterskiej w składzie sześciu kapelanów garnizonowych, w tym w Sandomierzu na powiat sandomierski i opatowski¹⁸. W lipcu 1920 r. obszar OGen. Kielce podzielono na dziesięć rejonów duszpasterskich, w tym Urząd Duszpasterstwa Wojska Polskiego w Sandomierzu, obejmujący powiat sandomierski na czele z księdzem Stanisławem Rostafińskim¹⁹. Kapelan prowadził m.in. działalność religijną oraz pracę wychowawczą wśród żołnierzy.

Na przełomie listopada i grudnia 1918 r. utworzono w Sandomierzu powiatowe dowództwo żandarmerii kierowane przez por. Mariana Zugaję, które składało się z trzech plutonów rozmieszczonych w Zawichoście, Klimontowie i Staszowie, o stanie jednego oficera, 19 podoficerów i 71 szeregowych. Żandarmi do lipca 1919 r., w związku z brakiem policji wykonywali zadania służby bezpieczeństwa w stosunku do osób wojskowych, jak i cywilnych. W lipcu 1919 r. rozwiązano powiatowe dowództwa żandarmerii, a na ich bazie utworzono plutony żandarmerii, w tym w Opatowie. Pluton ten wydzielał posterunek żandarmerii w Sandomierzu, który w lutym 1921 r. składał się z 21 żandarmów²⁰.

W Sandomierzu znajdował się także oficer ewidencyjny Powiatowej Komendy Uzupełnień (PKU) 24 pułku piechoty w Opatowie, który był odpowiedzialny za przeprowadzanie poboru do wojska na terenie powiatu sandomierskiego. W 1920 r. funkcję oficera ewidencyjnego pełnił urzędnik wojskowy Pilecki²¹.

---

17 W. Jarno, *Okręg Generalny...*, s. 56.

18 CAW, *Dzienniki Rozkazów DOGen. Kielce 1919-1921*, rozkaz nr 105 z 1919 r.

19 Tamże, rozkaz nr 61 z 12 lipca 1920 r.

20 Tamże, rozkaz tajny nr 12 z 23 lutego 1921 r.; G. Ratajczyk, *Żandarmeria Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej*, Toruń 2004, s. 70, 73.

21 Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Oddział w Sandomierzu, Akta miasta Sandomierz (dalej: AmS), sygn. 1440, k. 310.

Na początku 1919 r. w garnizonie sandomierskim utworzono pluton telefoniczny „Sandomierz”, podległy oficerowi łączności DOGen. Kielce²².

W związku z toczonymi walkami o ustalenie granic Rzeczypospolitej, trudną sytuacją gospodarczą, w jednostkach wojskowych panowały często złe nastroje wśród żołnierzy. Były one spowodowane brakiem mundurów, słabym wyżywieniem, trudnymi warunkami zakwaterowania. Przykładowo żołnierze kompanii zapasowej saperów nr 4 w czerwcu 1920 r. pełnili służbę wartowniczą boso i w podartych mundurach. Odczuwano brak letniej bielizny, koców i płaszczy²³. Doszło również do epidemii grypy „hiszpanki”, na którą zmarło kilkunastu żołnierzy²⁴. Taka sytuacja doprowadzała często żołnierzy do dezercji z armii.

Zakwaterowanie żołnierzy i kadry zawodowej w omawianym okresie należało do jednych z najtrudniejszych spraw, które musiały rozwiązać władze wojskowe. W latach 1918-1921, w związku z tworzeniem od podstaw armii, główny wysiłek wojska został skierowany na zakwaterowanie oddziałów wojskowych. Jednostki wojskowe w garnizonie sandomierskim kwaterowały w koszarach „Saskich” przy Szosie Opatowskiej, w Spichlerzu przy ul. Rybitwy oraz w budynkach byłego klasztoru Św. Józefa przy ul. Ogrodowej²⁵. Wobec braku koszar i mieszkań dla kadry zawodowej władze państwowe rekwirowały lokale prywatne. Podstawą prawną tych działań była ustawa z 11 kwietnia 1919 r. o rzeczowych świadczeniach wojennych²⁶ oraz ustawa z dnia 8 kwietnia 1919 r. o dostarczaniu mieszkań na potrzeby wojska²⁷. Na podstawie usta-

---

22 W. Jarno, *Okręg Generalny...*, s. 61.

23 *O niepodległą i granice. T. 2. Raporty i komunikaty naczelnych władz wojskowych o sytuacji wewnętrznej Polski 1919-1920*, Warszawa-Pułtusk 2000, s. 462.

24 Zmarłych żołnierzy pochowano na Cmentarzu Wojskowym w Sandomierzu. T. Wasilewski, *Zarys historii...*, s. 8.

25 CAW, *Dzienniki Rozkazów Dowództwa Okręgu Korpusu (dalej: DOK) X 1922-1939.*, rozkaz nr 14 z 1922 r.

26 *Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919r.*, nr 32, poz. 264.

27 *Tamże*, nr 3, poz. 262.

wy o dostarczaniu mieszkań na potrzeby wojska zarządy gmin były zobowiązane dostarczać pomieszczenia dla oficerów i urzędników wojskowych. Mogły one rekwirować na potrzeby wojska mieszkania osób prywatnych wraz ze znajdującymi się w nich umeblowaniem i energią elektryczną. W ramach nałożonych świadczeń wojennych w Sandomierzu zostały zajęte przez wojsko budynki gimnazjum męskiego, seminarium żeńskiego, szkół powszechnych, baraki w porcie oraz w Nadbrzeziu, a na zakwaterowanie kadry zawodowej część mieszkań prywatnych²⁸.

8 lipca 1920 r. stowarzyszenie Biały Krzyż²⁹ w Sandomierzu rozpoczęło na szerszą skalę akcję pomocy społecznej w okresie zagrożenia państwa związanej z ofensywą Armii Czerwonej. Na zwołanym w tym dniu posiedzeniu przedstawiciele wszystkich instytucji rządowych i społecznych oraz innych organizacji powołano do życia Komisję Organizacyjną Powiatowego Komitetu Pomocy Armii Ochotniczej. 17 lipca, w związku z mianowaniem przez Ogólnopolski Komitet Obrony Państwa w Warszawie pełnomocnika na powiat sandomierski Seweryna Horodyskiego, wymieniony Powiatowy Komitet Pomocy Armii Ochotniczej podporządkował się jego osobie. Jednocześnie przekształcony został w Powiatowy Komitet Obrony Państwa, który funkcjonował do 15 listopada 1920 r.³⁰.

Od lipca 1920 r. przystąpiono do werbowania osób do Armii Ochotniczej. Komitet powiatowy prowadził kampanię propagandową na rzecz wstępowania do Armii Ochotniczej, urządzając liczne wiece, podczas których wskazywano na konieczność współdziała-

28 T. Wasilewski, *Zarys historii...*, s. 9.

29 Polski Biały Krzyż (PBK) był organizacją społeczną utworzoną jesienią 1918 r. pod nazwą Centralny Komitet Pomocy Żołnierzowi, który w 1919 r. przemianowano na PBK. Głównym zadaniem organizacji było w okresie walk Polski o ustanowienie granic prowadzenie akcji społecznej i filantropijnej mającej na celu niesienie pomocy żołnierzom polskim oraz ofiarom wojny. A. Niewęgłowska, *Polski Biały Krzyż a wojsko w latach 1919-1939*, Toruń 2005, s. 30.

30 *Obrona Państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiątkowa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, pod red. W. Ścibor-Rylskiego, Warszawa 1923, s. 410.

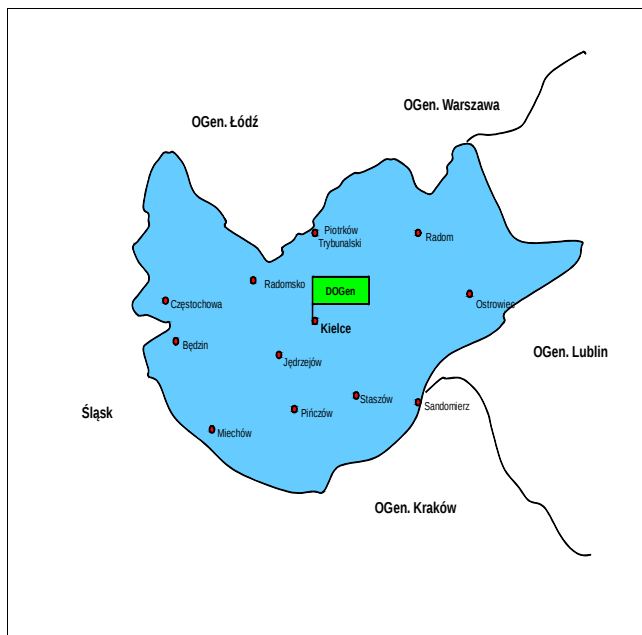
nia społeczeństwa z wojskiem. W sandomierskim biurze werbunkowym do 24 lipca zgłosiło się 163 ochotników, z których 102 po zakwalifikowaniu skierowano do PKU 24 pułku piechoty w Opatowie. Ochotnikami byli w większości nauczyciele ludowi, harcerze i robotnicy. Do 7 sierpnia do biura werbunkowego z terenu powiatu sandomierskiego zgłosiło się 227 ochotników. Adam Bień, wówczas maturzysta sandomierskiego gimnazjum, późniejszy wybitny działacz ruchu ludowego i mąż stanu, który zgłosił się do Armii Ochotniczej, tak wspominał pożegnanie ochotników w Sandomierzu: „Dnia 18 lipca 1920 r. zebraliśmy się wszyscy. Staliśmy czwórkami na ulicy przed szkołą. Otaczały nas przyjaznym kręgiem niezliczone tłumy. Dziewczęta, znajome i niezajome, ze smutkiem w oczach, wręczały nam, zawstydzonym, kwiaty. Pamiętam białe kwiaty, które wręczyła moja dziewczyna... Przed kolumną ustawiła się orkiestra wojskowa, zagrała marsza, którego melodię pamiętam do dziś, i na komendę kapelmistrza ruszyła w drogę. Za orkiestrą, w takt marsza, ruszyła w pochód nasza kolumna. Ruszyliśmy w drogę wielu pokoleń Polaków...”. Ogółem do Armii Ochotniczej z powiatu sandomierskiego zgłosiło się około 400 osób, głównie spośród inteligencji³¹.

Ważnym elementem działalności Powiatowego Komitetu Obrony Państwa w Sandomierzu, było utworzenie w garnizonie sandomierskim Gospody Żołnierskiej, która obsługiwała przez cały dzień około 3000 żołnierzy. Sprzedawano w niej po niskich cenach artykuły żywnościowe, papierosy, papier listowy. W gospodzie znajdowała się prasa oraz gry, a wieczorami dla żołnierzy przez dwie godziny grał zespół smyczkowy. Zorganizowano także izbę chorych w batalionie zapasowym saperów nr 4 na 30 łóżek. Wypożyczono ją w łóżka, sienniki, bieliznę pościelową, koce, a także lekarstwa. Zaslugą komitetu było również zorganizowanie kilku

---

31 APK, Urząd Wojewódzki Kielecki (dalej: UWK) I, sygn. 464/I, k. 21; A. Bień, *Bóg wysoko - dom daleko. Obrazy przeszłości 1900-1920*, posłowie H. Bielska, opracowanie i przypisy K. Burek, Warszawa 1999, s. 275-276.

szwalni bielizny dla żołnierzy, które uszyły dla jednostek Okręgu Generalnego Nr III Kielce 1000 kompletów koszul i kalesonów³².

Mapa nr 1. Garnizony na obszarze OGen. Kielce w latach 1919-1921. Źródło: opracowanie własne.

W Sandomierzu powołano dowództwo garnizonu. Dowódca garnizonu m.in. regulował służbę garnizonową, ustalał przepisy alarmowe, opracowywał plany i programy uroczystości wojskowych, dbał o zakwaterowanie wojskowych, wydawał przepisy o zachowaniu higieny, wydawał rozporządzenia asystencyjne, usta-

32 APK, UWK I, sygn. 489, k. 63, 89; *Obrona państwa...*, s. 414.

łał porządek pobierania środków, wyposażenia i żywności, dozorował porządek, badał nastroje ludności. Dowódcą garnizonu był najstarszy funkcją oficer jednostki liniowej³³.

Sandomierz w latach 1918-1921 należał do większych garnizonów na terenie Okręgu Generalnego Kielce. Trudno jest ustalić stan żołnierzy w garnizonie ze względu m.in. na różne stany jednostek zapasowych. Z rozkazu DOGen. Kielce z października 1920 r. dowiadujemy się, że zakwaterowanych było w Sandomierzu 1925 żołnierzy³⁴. Natomiast według wspomnianej *Obrony Państwa w 1920 roku. Księgi sprawozdawczo-pamiątkowej Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, pod red. W. Ścibor-Rylskiego, w garnizonie było około 3000 żołnierzy³⁵.

Garnizon sandomierski odegrał istotną rolę w uzupełnieniu stanów osobowych, głównie jednostek saperских walczących na froncie podczas wojen o ustanowienie granic Rzeczypospolitej. Należy podkreślić, że w walkach w okresie 1918-1920 z pododdziałów, z których sformowano 4 pułk saperów poległo 29 żołnierzy. Za bohaterstwo wykazane w walce 13 żołnierzy zostało odznaczonych Krzyżem Virtuti Militari, a 40 Krzyżem Walecznych³⁶.

---

33 *Spis władz wojskowych 1918-1921*, Warszawa 1936.

34 CAW, Dzienniki Rozkazów DOGen. Kielce 1919-1921, rozkaz nr 106 z 18 października 1920 r.

35 *Obrona Państwa...*, s. 414.

36 J. Pająk, *Saperzy Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992, s. 186; *Jednostki 4 Pułku...*, s. 28, 30.

Rozdział II. Charakterystyka jednostek i instytucji wojskowych garnizonu w latach 1922-1939

2.1. Zadania i struktury organizacyjne jednostek

18 kwietnia 1921 r. zostało sformowane w Sandomierzu dowództwo nowej dużej jednostki - 4 pułku saperów (psap), w skład którego weszły trzy bataliony saperów: VII, X i XXVI. Bataliony VII (dowódca - kpt. Henryk Czyż) i XXVI (dowódca - kpt. Zdzisław Grosele) utworzono z chwilą powstania 4 pułku saperów, natomiast batalion X sformowany został w październiku 1920 r. pod dowództwem kpt. Emila Strumińskiego. Dowództwo pułku utworzono z Szefostwa Inżynierii i Saperów 4 Armii. Bataliony te powstały z dawnych 10 i 4 batalionu saperów, 16 batalionu saperów poznańskich i 12 batalionu saperów przemyskich³⁷. Poszczególne bataliony nosiły numery dywizji piechoty, w skład których wchodzić miały podczas mobilizacji. Pułk należał organizacyjnie do Okręgu Korpusu Nr IV Łódź, jednak w związku z brakiem koszar i warunków terenowych (brak odpowiednio dużej rzeki do szkolenia) został rozmieszczony w Sandomierzu na terenie Okręgu Korpusu Nr X Przemyśl (od listopada 1921 r.).

Stan etatowy pułku wynosił 32 oficerów, 8 chorążych, 126 podoficerów i 620 szeregowych, razem 786 żołnierzy. W swoim składzie miał do czerwca 1924 r. trzy bataliony saperów (każdy po 2 kompanie), kadrę batalionu zapasowego, której podlegał zarząd

³⁷ T. Kozłowski, *Zarys historii...*, s. 10; J. Pająk, *Saperzy...*, s. 186; M. Ciepłowicz, *Bronie techniczne Wojska Polskiego w latach 1921-1926*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. XXXIV, 1992, s. 199.

składów i warsztatów pułku, w tym składy narzędzi i materiałów saperskich, materiałów wybuchowych i kolumn pontonowych (schemat 3)³⁸.

23 maja 1921 r. wprowadzono także etaty wojenne dla jednostek wojsk saperskich. Zgodnie z nimi w skład pułku saperów wchodziły: dowództwo pułku, trzy samodzielne bataliony saperów, batalion zapasowy, park przepraw (kolumny pontonowe) oraz warsztaty pułkowe.

Dowódca pułku w okresie wojny wraz ze sztabem przechodził do dowództwa określonej armii, obejmując jednocześnie funkcję szefa saperów i dowodząc wszystkimi pododdziałami saperskimi, którymi ta armia dysponowała. Dowódca batalionu saperów w czasie działań wojennych przewidziany był na szefa saperów dywizji³⁹.

21 marca 1924 r. wprowadzono zmiany do obowiązującej organizacji pułków saperów. Utworzono wówczas pułk dwubatalionowy (każdy batalion składający się z 3 kompanii) oraz dowództwo, drużynę dowódcy, kwatermistrzostwo wraz z parkiem saperskim i pluton łączności. Stan etatowy wynosił wówczas 812 żołnierzy, w tym 42 oficerów, 117 podoficerów i 653 szeregowych⁴⁰. W związku z nową organizacją, w lutym 1925 r. został rozwiązany XXVI batalion saperów⁴¹. Jednocześnie zlikwidowano kadrę batalionu zapasowego, utworzono po jednej kompanii saperów w dwóch batalionach oraz wzmocniono elementy dowodzenia (pluton łączności).

W pułku istniała także szkoła podoficerska powoływana jako etatowa kompania szkolna, składająca się z 5 oficerów, 14 podoficerów i 120 elewów. Przygotowywała ona kadry do pełnienia funkcji cieśli, kierowców samochodowych i zaprzęgowych, maskowniczków, minerów wyborowych i podsłuchowych, motorzystów, obsługi mostów polowych, spawaczy, sterników wyborowych. Szkole-

---

38 Z. Cutter, *Saperzy...*, s. 39.

39 Tamże, s. 40.

40 Tamże, s. 41.

41 *Historia pułków i batalionów saperów w latach 1918-1928*, „Przegląd Wojskowo-Techniczny” 1928, z. 6, s. 352.

nie w szkole podoficerskiej trwało od 2 stycznia do 15 lipca. Celem było przygotowanie wyspecjalizowanej grupy podoficerów, przeznaczonych do szkolenia nowo wcielonych rekrutów⁴².

Do zadań pułku saperów należało: przygotowanie do wojny pod względem bojowym i technicznym, budowa pozycji obronnych, wykonywanie niszczeń, budowa, odbudowa i konserwacja dróg komunikacyjnych, budowa kładek, mostów stałych i pływających umożliwiających przeprawę oddziałów wojskowych oraz prowadzenie wojny manewrowej. W drugiej połowie 1929 r. w związku z reorganizacją wojsk saperskich, 4 pułk przeformowano w 4 batalion saperów (bsap), wchodzący w skład 3 Brygady Saperów, której dowództwo znajdowało się w Poznaniu. Dowódcą 3 Brygady Saperów został płk Zygmunt Zacharowski. Oprócz 4 bsap w skład brygady weszły 7 bsap w Poznaniu oraz 8 bsap w Toruniu. 4 bsap liczył etatowo: 41 oficerów, 103 podoficerów, 655 szeregowych oraz 15 pracowników cywilnych, razem 799 osób. Składał się z: dowództwa, kwatermistrzostwa, czterech kompanii saperów, kompanii szkolnej, kompanii administracyjnej, plutonu łączności, parku saperskiego oraz plutonu miotaczy ognia (schemat 4)⁴³. Dowódcami 4 psap i 4 bsap, a jednocześnie komendantami garnizonu byli następujący oficerowie: ppłk Wacław Lipski, ppłk Kazimierz Możdżeń, ppłk Adam Borkowski, ppłk Henryk Bagiński, ppłk Marian Kaufer, ppłk Stefan Langner⁴⁴.

Na wyposażeniu sandomierscy saperzy posiadali: środki prawowo-mostowo-desantowe (parki pontonowe, mosty, łodzie saperskie, kutry motorowe, kładki bojowe), kafary saperskie i rurowe, elektrownie polowe, miny i materiały wybuchowe, zapory inżynieryjne, traki polowe, piły, łopaty saperskie, oskardy, siekiery, topory saperskie.

---

42 Z. Cutter, M. Katolik, *Szkolenie wojsk saperskich w okresie międzywojennym*, Wrocław 200, s. 66-67.

43 Z. Cutter, *Saperzy...*, s. 46, 48.

44 J. Pająk, *Saperzy...*, s. 187. W styczniu 1939 r. 4 bsap został przeformowany na 4 psap, którego ostatnim dowódcą był płk Tadeusz Bisztyga.

Saperzy w służbie Polsce, pod red. A.J. Szugajewa, Londyn 1985.

Satora K., *Opowieści wrześnieowych sztandarów*, Warszawa 1990.

Sierant P., *2 pułk piechoty Legionów Armii Krajowej*, Warszawa 1996.

Słabińska E., *Inteligencja na prowincji kieleckiej w latach 1918-1939*, Kielce 2004.

Słabińska E., *Łagodzenie skutków bezrobocia w województwie kieleckim w latach 1918-1939*, Kielce 2008.

Smoliński A., *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 października 1918 do 25 kwietnia 1920*, Toruń 2000.

Smuniewska J., Wyrzycki S., *2 Pułk Piechoty Legionów*, Sandomierz 1998.

Spis byłych oddziałów Wojska Polskiego, red. B. Waligóra, Warszawa 1935.

Spis władz wojskowych 1918-1921, Warszawa 1936.

Stawecki P., *Kilka uwag o roli wojska w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych II Rzeczypospolitej*, [w:] *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX-XX wieku*, Wrocław 1976.

Stawecki P., *Następcy komendanta. (Wojsko a polityka wewnętrzna II RP w latach 1935-1939)*, Warszawa 1969.

Stawecki P., *Polityka narodowościowa w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, pod red. Z. Karpuśa i W. Rezmera, Toruń 2001.

Stawecki P., *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*, Warszawa 1981.

Stawecki P., *Rodowód i struktura społeczna korpusu oficerskiego w II RP*, „*Studia Materialne Historii Wojskowości*”, 1981, t. 23.

Stawecki P., *Wojsko Marszałka J. Piłsudskiego 1926-1935*, Warszawa 2004.

Stefaniak P., *Obrońca Westerplatte Władysław Baran (1906-1976)*, „*Zeszyty Sandomierskie*” 2009, nr 28.

Szwedo B., *Sandomierscy kawalerowie Orderu Virtuti Militari*, „*Zeszyty Sandomierskie*” 1999, nr 10.

- Szwedo B., *O Ludwiku de Laveaux raz jeszcze*, „Zeszyty Sandomierskie” 2009, nr 28.
- Tamiola M., *Położenie i walka robotników Zakładów Ostrowieckich w latach 1923-1926*, [w:] *Z dziejów walk masowych klasy robotniczej w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1964.
- Waszkiewicz Z., *Duszpasterstwo w Siłach Zbrojnych II Rzeczypospolitej 1918-1939*, Toruń 2000.
- Wawrzekiewicz W., *Organizacje kombatanckie w powiecie sandomierskim w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Sandomierskie” 1999, nr 10.
- Wielecki H., Sieradzki R., *Wojsko Polskie 1921-1939. Odznaki pamiątkowe piechoty*, Warszawa 1991.
- Więckowski J. W., *Żołnierze Staszowa*, Staszów 1995.
- Wójcik W., *Życie religijne*, [w:] *Dzieje Sandomierza*, praca zbiorowa pod red. H. Samsonowicza, t. IV 1918-1939, red. W. Czajka, Warszawa 1994.
- Woyno J., *Generał brygady Ludwik Czyżewski (1892-1985)*, „Zeszyty Sandomierskie” 2003, nr 17.
- Woyno J., *Generał brygady Ludwik de Laveaux*, „Zeszyty Sandomierskie” 2000, nr 15.
- Woyno J., *Z dziejów sandomierskiego obwodu Polskiej Organizacji Wojskowej (1915-1918)*, „Zeszyty Sandomierskie” 2000, nr 12.
- Wrzosek M., *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1992.
- Wyrzycki S., *2 pułk piechoty Legionów*, Pruszków 1992.
- Wyszczelski L., *Działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*, Warszawa 1995.
- Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, red. nauk. P. Stawecki, Warszawa 1990.
- Zarzycki P., *Batalion mostowy*, Pruszków 1996.

**Nakładem Wydawnictwa Armoryka
w serii *Biblioteka Tradycji Sandomierskiej*
dotychczas ukazały ukazały się następujące tytuły:**

1. Krzysztof Latawiec, *Sandomierska Brygada Straży Granicznej 1889-1914*, Sandomierz 2010, ss. 231.
2. Franciszek Salezy Jezierski, *Goworek herbu Rawicz, wojewoda sandomierski. Powieść z widoku we śnie*, wstępem opatrzyła Dorota Karkut, Sandomierz 2011, ss. 146.
3. Ferdynand Kuraś, *Tatarzy w Sandomierzu. Dwie legendy wierszem opowiedziane*, wstępem opatrzyła Anetta Małgorzata Stachoń, Sandomierz 2011, ss. 146.
4. Andrzej Cebula, *Andruszkowice*, Sandomierz 2011, ss. 134.
5. Ignacy Maciejowski (Sewer), *Maciek w powstaniu. Opowieść na tle powstania w r. 1863*, przedmową opatrzyła: Danuta Paszkowska, Sandomierz 2011, ss. 54
6. Franciszek Siarczyński, *List Sandomierzanki do Podolanki*, wstępem opatrzył Andrzej Sarwa, Sandomierz 2011, ss. 12
7. Kazimierz Sobolewski, *Moja droga do Polski*, wstęp Janusz Kłapeć, przedmowa Janusz i Piotr Sobolewscy, Sandomierz 2011, ss. 388.
8. *Cmentarze żydowskie w Sandomierzu*, pod. red. Piotra Sławińskiego, Sandomierz 2011, ss. 384.
9. Izabela Krasieńska, Eliza Kurpińska, *Działalność Wydawnictwa „Armoryka” w Sandomierzu w latach 2006-2011*, Sandomierz 2011, ss. 126.
10. Andrzej Sarwa, *Cień Władcy Sabatu. Powieść grozy*, wstępem opatrzyła Anna Głąb, Sandomierz 2011, ss. 160.
11. Piotr Sobolewski, Irena Zdyb, *Janusz Jerzy Sobolewski ps. „Jurek” - sandomierzanin w Powstaniu Warszawskim*, Sandomierz 2011, ss. 124.
12. Dariusz Fugiel, *Posągi nie płaczą. Cmentarz Katedralny w Sandomierzu i jego rewaloryzacja*, (wyd. 2) Sandomierz 2011, ss. 100.
13. Piotr Sławiński, *Szkoła rzemieślniczo-niedzielną w Sandomierzu w latach 1839-1906*, (wyd. 2) Sandomierz 2012, ss. 84.

Zapraszamy na naszą stronę: <http://armoryka.pl/>